

Fredrik den store och Sveriges författning

I

I Fredrik den stores litterära produktion intaga arbeten med historiska eller politiska ämnen en framskjuten plats. Särskilt var det samtidshistorien, som fångade hans intresse. Betecknande nog gav han en av sina tidigaste och tillika utförligaste skrifter på detta område titeln *Histoire de mon temps*. Dess första redaktion förelåg 1746. Även i den preussiske konungens politiska testamenten från 1752 och 1768 förekomma historiska synpunkter. I dessa skrifter beröras påfallande ofta och utförligt avsnitt ur Sveriges historia, framför allt landets aktuella politiska och militära ställning.

Det skriftliga källmaterialet till dessa och andra skrifter av historiskt innehåll hade enligt konungens egna uppgifter hämtats ur preussiska arkiv.¹ Där förvarade handlingar, som kunde belysa svenska förhållanden, böra framför allt ha utgjorts av rapporter från de preussiska sändebuden i Stockholm och annat diplomatiskt material. Vid närmare undersökning visar det sig emellertid, att arkivmaterialet utnyttjats i mycket ringa grad. I den mån det alls kommit till användning, har det valts godtyck-

¹ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Redaction von 1746), herausg. von M. POSNER. Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 154. Leipzig 1879; F. MEUSEL, Friedrich der Grosse als historisch-politischer Schriftsteller. *Preussische Jahrbücher* 120 (1905), s. 491, 522; L. VON MURALT, Friedrich der Grosse als Historiker. Eine methodologische Studie. *Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte* 3 (1945), s. 74.

ligt och ofta återgivits förvanskat.² Under sådana omständigheter måste Fredriks historieskrivning till övervägande del återgå på uppgifter, som ej hämtats ur arkiven. Han har också i förordet till *Histoire de mon temps* antytt, på vilket sätt han erhållit dessa uppgifter. De härrörde sålunda från minnesbilder, som vilade på hans egna eller andras direkta iakttagelser.³

Vad Sverige beträffar, fanns det också i konungens omgivning åtskilliga personer, som kunde lämna upplysningar av historisk eller aktuell natur. Under hans tidigare år levde ännu flera officerare, som hade deltagit i det stora nordiska kriget. Voltaires *Histoire de Charles XII*, som utkom 1731, gav honom ytterligare kännedom om stormaktstidens slutskede. Uppgifter om det samtida Sveriges krigsväsen kunde han erhålla från åtskilliga personer, som på ett eller annat sätt voro förtrogna därmed. En av dessa var den skotskfödde generalen James Keith, som 1747 inträdde i preussisk tjänst.⁴ Keith hade under kriget 1741–1743 fört ett högt befäl vid de ryska trupperna i Finland samt hade vintern 1743–1744 varit chef för den i Sverige förlagda ryska kåren. Politiska flyktingar från Sverige, vilka varit inblandade i revolutionsförsöket 1756, enrollerades i den preussiska armén. Till dem hörde överste J. L. Hård, som i preussisk tjänst uppnådde generalmajors grad. Genom sin syster Lovisa Ulrikas förmedling med den svenske tronföljaren Adolf Fredrik 1744 kom Fredrik i direkt beröring med Sverige.

För stormaktstidens svenska stat hyste Fredrik djup beundran. Gustav Adolf och särskilt Karl XII möta ofta i hans skrifter. Den sistnämnde var i mångt och mycket ett efterföljansvärt

² H. DISSELNKÖTTER, Beiträge zur Kritik der Histoire de mon temps Friedrichs des Grossen, s. 6, 22, 31, 79, 104, 127 ff. Historische Studien, herausg. von W. Arndt etc., 14. Leipzig 1885.

³ Frédéric II. Histoire de mon temps (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 154.

⁴ R. KOSER, Geschichte Friedrichs des Grossen. 4. und 5. Auflage, 2, s. 157, 240; 3, s. 8. Stuttgart und Berlin 1913.

ideal för den konung, som själv hade att värja sitt land mot en till synes förkrossande övermakt. Men den svenske krigarkonungen gjorde sig skyldig till ett avgörande fel. Han visste inte att anpassa sig efter förhållandenas växlingar eller att behärska sin vilja och förde därför sitt land till nederlag och undergång.⁵

Sveriges historia efter 1718 var föremål för konung Fredriks förakt. Sin uppfattning om frihetstidens Sverige uttalade han med pregnans i det parti av *Histoire de mon temps*, som handlade om Sveriges krig med Ryssland 1741–1743. Det ryska namnet, som i gångna tider ingivit svenskarna förakt, fyllde dem nu med skräck, skrev han. Ointagliga ställningar övergåvos utan strid. Till sist blevo de svenska trupperna inringade, sedan den sista reträttvägen avskurits, och 20.000 svenskar gåvo sig åt 27.000 ryssar. Kapitulationen vid Helsingfors den 24 augusti 1742, vilken Fredrik förväxlade med återtagget från Fredrikshamn, satte en outplånlig fläck på den svenska äran. Han uppfattade den som ett avgörande bevis för Sveriges maktlöshet.⁶

Sveriges öde kunde tjäna som ett varnande exempel för världens folk, menade Fredrik. Detta land ansågs under Karl XII:s enväldiga regering som en tapperhetens hemort men erbjöd under sitt nya statsskick en bild av feghet. Hjältarna hade efterträtts av män utan mod och styrka. Så måste alla riken förr eller senare från storhet och lycka gå mot sitt fall.

För Sveriges vidkommande inleddes denna utveckling med Karl XII:s död. Förut hade landet styrts av en enda ledare, därefter av stormiga riksdagar. Varje monarki, som i likhet med Sverige förvandlades till republik, måste förlora sin styrka. Detta gav sig till känna på olika områden av samhällslivet. Krigsmak-

⁵ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 177 f; *Réflexions sur les talents militaires et sur le caractère de Charles XII, roi de Suède*. Œuvres de Frédéric le Grand, éd. J. D. E. PREUSS, 7, s. 69 ff. Berlin 1847.

⁶ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 272 f; *Histoire de la guerre de sept ans*. Œuvres de Frédéric le Grand, 5 s. 137.

ten, som utgjorde ett stöd för suveräniteten, blev tillbakasatt i en republik. Beslut och fördrag utgingo i en enväldig stat från en enda vilja. I en aristokrati måste mot varandra stridande partier enas, innan ett beslut kunde komma till stånd. I en monarki togs hänsyn blott till en mans vinningslystnad, men i en republik ville alla göra sin röst hörd, då det gällde att tillgodose sina egna intressen. Därav följde, att i stater med ett republikanskt statskickskick rådde brist på likvida medel och dugliga trupper. Deras politik kunde ej omges med nödig sekretess, och endast med största svårighet kunde beslut fattas.

Förklaringen till Sveriges tillbakagång sökte konung Fredrik således på det konstitutionella området. Men härtill kom enligt hans mening, att svenskarna ej velat inse, vilka konsekvenser statskickets förändring måste föra med sig. För en republik var en fredlig utrikespolitik en nödvändig förutsättning, för att dess styrelseskick skulle kunna bevaras. Icke desto mindre fylldes svenskarna alltjämt av gamla tiders erövringslust. De hade däri-genom förletts att i strid med sina verkliga intressen börja krig med Ryssland.⁷

Sveriges olycksaliga författning utgjorde enligt Fredrik den store en blandning av monarki, aristokrati och demokrati, av vilka inslag de båda senare dominerade. Ständerna kontrollerade konungen och rådet både i fråga om utrikes- och inrikespolitiken.⁸ Efter riksdagen 1755–1756 hade författningen blivit rent republikansk. Konungen var under de nya förhållandena en

⁷ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 273. – Sambandet mellan Sveriges yttre svaghet och dess konstitutionella ställning poängterade Fredrik även i 1776 års redaktion av *Histoire de mon temps*: La cause politique de ces changements se trouve vraisemblablement dans les différentes formes de gouvernement, par lesquelles les suédois ont passé. I denna redaktion underströks därjämte Frankrikes pådrivande roll vid krigsbeslutet 1741. *Œuvres de Frédéric le Grand* 2, s. 139.

⁸ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 176; Testament politique [1752]. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Ergänzungsband. Die politischen Testamente Friedrich's des Grossen, red. von G. B. Volz, s. 73. – Fredriks kändedom

rådsherre utan verkligt inflytande. Hans bifall till rådets beslut kunde vid behov erhållas med hjälp av en namnstämpel. Republiken hade urartat till anarki, och missnöje rådde bland folket. Det franska sändebudet i Stockholm var landets verkliga regent.⁹

Med en ineffektiv författning följde en oduglig försvarsmakt. Flottan var illa underhållen. Ej bättre förhöll det sig med armén. Dess officerare saknade krigsvana. Av arméns 40.000 man voro 30.000 bönder, knutna till sina »boställen», en term som Fredrik använde i sin franska text. De voro dåliga soldater, men också dåliga bönder. Soldaterna lydde inte sina officerare och visste inte, hur de skulle uppträda mot fienden. Det var bristen på disciplin, som hade lett till debaclet i Finland.¹⁰

Med sin svaga krigsmakt – i bästa fall 18.000 man i fält – var Sverige ur stånd att utöva egentligt inflytande på Europas affärer. Sverige var ett namn, ingen makt. Som allierat var landet därför onyttigt, för att inte säga en börda för sina bundsförvanter. Först om regeringsformen ändrades, skulle Sverige bli i stånd att framgångsrikt deltaga i krig. Men det skulle krävas en tid av tre generationer, innan landet på nytt skulle kunna utgöra ett hot mot sina grannar.¹¹

Även om Sveriges styresmän på utrikespolitikens område iaktog den återhållsamhet, som ett republikanskt statskicks förutsatte, ansåg konung Fredrik det föga troligt, att landets författning kunde äga bestånd. En stark konung måste nämligen förr eller senare komma att återinföra en verklig monarki. Han skulle ena sina undersåtar, så att de blevo svenskar, ej som nu

om författningen var för övrigt inte särdeles djup. Riksdagen utgjordes av tre stånd, skrev han. »Vid delade röster äger konungen med sina två röster utslagsrösten.»

⁹ Test. pol. [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband s. 207, 227; Histoire de la guerre de sept ans. Œuvres de Frédéric le Grand 4, s. 22.

¹⁰ Test. pol. [1752], [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 65, 81, 207, 227.

¹¹ Histoire de la guerre de sept ans. Œuvres de Frédéric le Grand 5, s. 137; Test pol. [1752], [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 45, 49, 74, 207.

blott fransmän eller ryssar. Krigsmakten skulle han sätta i stånd genom att avskaffa indelningsverket. Slutligen skulle han sanera finanserna. Det var enligt Fredriks uppfattning ovisst, om denne framtida konung skulle komma att utöva Karl XII:s enväldiga styrelse eller nöja sig med Gustav Adolfs mera begränsade makt. Under alla förhållanden skulle Sverige även efter en dylik reform förbli en relativt svag stat, ty på grund av brist på exportdugliga naturtillgångar måste dess utrikeshandel vara förlustbringande.¹²

I de nu citerade skrifterna från mitten av 1740-talet och fram till slutet av 1760-talet möter en konsekvent uppfattning rörande den svenska författningen och dess betydelse för landets internationella ställning. Denna uppfattning ligger i linje med Fredrik den stores allmänna syn på statslivets organisation och uppgifter.¹³ I sina ungdomsskrifter kunde Fredrik visserligen en och annan gång ge sitt erkännande åt det republikanska styrelseskicket förtjänster. Frihetsbegär och stolthet, skrev han, ha i republikerna skapat stora män. Visa lagar ha där kunnat vidmakthålla frihet bland medborgarna. Medan dugliga konungar som andra människor en gång måste dö, äro sådana lagar odödliga.¹⁴

Denna uppskattning av republiken var emellertid av mera teoretisk, för att inte säga parentetisk art och på intet sätt något representativt uttryck för Fredriks statsåskådning. Redan i samma skrift, där han prisade kontinuiteten hos republikens av lagar reglerade styrelse, framhöll han, att det fullkomligaste styrelseskicket utgjordes av en väl administrerad monarki. Utmärkande för en sådan var konungens bestämmande ingripande på politikens alla områden. Ministrarna skulle blott vara redskap

¹² Test. pol. [1752], [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 73, 227.

¹³ F. MEINECKE, Die Idee der Statsräson in der neueren Geschichte, s. 340 ff. München und Berlin 1924; A. LINVALD, Frederik den Stores Statsopfattelse. Hist. Tidsskr. 10: 2, s. 1 ff.

¹⁴ Œvres de Frédéric le Grand 8, s. 202; 1, s. 238.

i hans hand. Deras uppgift var att underlätta hans arbete, men de fingo ej utöva självständigt inflytande.¹⁵

Målet för styrelsens utformning måste dikteras av statens intresse. Allt måste underordnas denna princip. Framför allt borde politiken hållas fri från hänsyn till enskild nytta. Dit räknade Fredrik även dynastiska hänsynstaganden. Konungen var blott statens förste tjänare.¹⁶

En regent måste ständigt sträva efter att stärka sin stats inflytande bland världens riken och att utvidga dess område.¹⁷ Det är därför naturligt, att Fredriks respekt och beundran blott omfattade stormakterna. Europas stater indelade han i tre grupper. Den första begränsade han till Frankrike och England. Endast dessa båda makter kunde föra en i alla avseenden oberoende, uteslutande av statsintresset dikterad politik. Som andra ordningens stater räknade han Spanien, Holland, Österrike och Preussen, vilka alla till en viss grad voro beroende av England eller Frankrike. Till den tredje och lägsta klassen förde han Sardinien, Danmark, Portugal, Polen och Sverige. Utmärkande för dessa svaga stater var deras oförmåga att driva utrikespolitik utan subsidier från främmande makter. De voro därför fullständigt underordnade de stora monarkierna och ur stånd att taga självständiga initiativ av betydelse på urikespolitikens fält.¹⁸

Fredrik den stores politiska ideal stod således på alla viktiga

¹⁵ Œvres de Frédéric le Grand 1, s. 238; 8, s. 272 f.

¹⁶ Œvres de Frédéric le Grand 2, s. XXV; 1, s. 123; Test. pol. [1752]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 38.

¹⁷ Œvres de Frédéric le Grand 8, s. 15, 19.

¹⁸ Frédéric II. Histoire de mon temps (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 206 ff; Test. pol. [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 209. – Ryssland och Turkiet placerade konung Fredrik i en klass för sig. De voro till hälften asiatiska stater. Frankrike och England kunde vid behov disponera över deras resurser. Rysslands inflytande sträckte sig blott till Sverige och Polen. Denna 1746 framlagda uppfattning om Rysslands osjälvständighet och blygsamma roll i europeisk politik återkom ej i Fredriks senare skrifter.

punkter i bjärt motsättning till Sverige och dess fria författning. Hans dom kunde endast bli fällande. Författningen var oduglig och en källa till landets svaghetstillstånd. När Fredrik gick vidare i ämnet och ställde frågan, huruvida det var önskvärt, att författningen bibehölls eller förändrades, lämnade han däremot vid olika tidpunkter skiftande svar. I sitt testamente av år 1752 förklarade han sålunda att en ändring av Sveriges författning i monarkisk riktning måste ligga i Preussens intresse, så länge Ryssland intog en dominerande ställning. Då krävdes nämligen för balansen i Nordeuropa en stark svensk stat. Men 1768 bedömde Fredrik den store läget på motsatt vis. För Sveriges grannar var det mera angeläget, framhöll han den gången i sitt testamente, att den republikanska författningen bibehölls, än att konungamakten blev förstärkt. Det låg nämligen större kraft hos enväldet än hos mångväldet.¹⁹

Som en av Sveriges grannar hyste Fredrik den store slutligen för detta land ett mera speciellt intresse. Han inrangerade det nämligen bland de stater, vilkas provinser kunde bidra till en önskvärd arrondering av Preussens område. Detta ämne behandlades gång på gång i Fredriks skrifter. Redan i ett ungdomsbrev av 1731 skisserade Fredrik ett preussiskt utvidgningsprogram. Det omfattade bland annat polska Preussen och svenska Pommern.²⁰ I testamentena 1752 och 1768 återkommo dessa tankegångar. Blott i fråga om sättet för införlivningens genomförande gingo synpunkterna isär. 1752 tänkte han sig en frivillig överenskommelse. Sverige kunde företaga ett anfallskrig mot Ryssland för att återtaga Livland och därvid erhålla hjälp från Preussen. Denna stat borde som ersättning övertaga Pommern.²¹ 1768 räknade han med möjligheten av att nå målet genom att muta några av riksråden, men han var också medveten om möjligheten av att vinna området med vapenmakt.²²

¹⁹ Test. pol. [1752], [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 73, 227.

²⁰ R. KOSER, Geschichte Friedrichs des Grossen. 4. und 5. Auflage, 1, s. 159.

²¹ Test. pol. [1752]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 64 f.

²² Test pol. [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 219, 213.

Endast en författning väckte i lika hög grad som dess svenska motsvarighet Fredrik den stores kritik, och det var Polens. Han önskade dock i själva verket ingen sådan förändring av Polens styrelseskick, att landets styrka utåt skulle förstärkas. En dylik utveckling kunde omöjliggöra Fredriks planer i fråga om Polen. Detta land borde ätas som en kronärtskocka, blad för blad.²³ Vad Sveriges författning beträffar, hyste han, som nämnts, motsatta åsikter 1752 och 1768. Vid det förra tillfället befann han sig i allians med Sverige och Frankrike, vid det senare med Ryssland. Detta konjunkturtänkande, som framträder redan i hans författarskap, blir än mer påtagligt, om man studerar, hur han i handling ställde sig till Sveriges regeringsform, och hur det politiska dagsläget återverkade på hans ståndpunktstagande.

II

Fredrik den stores intresse för Sverige aktualiserades vid tiden för Lovisa Ulrikas förmälning 1744. Hon betraktades av sin broder – och betraktade sig själv – som en företrädare för Preussens intressen i Sverige. Vid denna tid eftersträvade Fredrik att upprätta en trippellians mellan Preussen, Ryssland och Sverige. Denna plan föll på Rysslands motstånd. Den ombildades då till att omfatta allians mellan Preussen och Sverige. Lovisa Ulrikas roll i detta sammanhang bestod i att söka vinna sin gemål för tanken på samarbete med Preussen. I förstone sökte Adolf Fredrik undvika ett ställningstagande, men i april 1745 hade den viljestarka Lovisa Ulrika förmått sin gemål ansluta sig till planen.¹ Hon handlade härvid i enlighet med instruktioner, som Fredrik meddelade henne. I maj 1747 kunde alliansen mellan Sverige och Preussen undertecknas, och samma månad biträdades den av Frankrike.

²³ Test. pol. [1752], [1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 64, 219; E. AMBURGER, Russland und Schweden 1762–1772. Katharina II., die schwedische Verfassung und die Ruhe des Nordens, s. 169. Historische Studien, herausg. von E. EBERING, 251. Berlin 1934.

¹ Fredrik II till H. Podewils 4/4 1745. Pol. Corr. 4, s. 107.

Under denna tid rådde samarbete mellan hattarna och det unga hovet. Tillsammans umgingos de med planer på en författningsändring, som skulle återupprätta »Gustav Adolfs regeringsform». Därmed förstod man enligt det franska sändebudets uppfattning ökad makt åt konungen med bevarad frihet och säkerhet för folket. Makten över lagstiftning och beskattning skulle sålunda ligga kvar hos ständerna.²

På våren 1748 aktualiserades författningsfrågan genom händelser inom och utom landet. Den gamle konung Fredrik hade i februari drabbats av slaganfall, och hans död tycktes vara nära förestående. Den militära situationen vid Sveriges gränser hade samtidigt undergått en gynnsam förändring. En rysk armé om 37.000 man, som besoldats av England, förflyttades till trakten av Rhen.³ Därmed var Finland befriat från trycket av ryska trupper. Fredrik den store fann tiden för handling närma sig. Han rådde Lovisa Ulrika att göra sina batterier klara för det stora slaget, och på hennes begäran utarbetade han riktlinjer för sättet att genomföra en författningsändring och för den nya författningens uppbyggnad. Fredriks förslag gick ut på att rådet och ständerna borde förmås att åt Adolf Fredrik frivilligt uppdraga ett oinskränkt befäl över armén, däri inbegripet rätten att utse och befordra officerare. Beskattningsrätten skulle däremot alltså jämt tillkomma ständerna. Adolf Fredrik borde tillerkännas viss del av de franska subsidierna och förhöjt apanage. Med hjälp av dessa förbättrade finansiella tillgångar och med den engelske konungen som förebild borde han kunna försäkra sig om en pluralitet hos ständerna och i rådet.

Befälsrätten och de ekonomiska resurserna skulle sedan göra det möjligt för Adolf Fredrik att steg för steg vinna en oomstridd maktställning i landet. Detta tillvägagångssätt ägde enligt Fred-

² M. A. de Lanmarys rapport 21/10 1746. J. R. DANIELSON, Die nordische Frage in den Jahren 1746–1751, s. 141, Beilagen, s. 100. Helsingfors 1888; O. JÄGERSKIÖLD, Hovet och författningsfrågan 1760–1766, s. 8. Uppsala 1943.

³ Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein 16/11 1746. Pol. Corr. 5., s. 236; J. R. DANIELSON, Die nordische Frage, s. 143.

rik den fördelen, att en faktisk författningsändring skulle kunna genomföras utan att väcka uppseende och utan att ge Ryssland eller Danmark anledning till inblandning.⁴ Fredriks förslag till konungamaktens stärkande byggde således endast i ringa mån på ideologiska motiv. Det tog sikte på reella vinster: en upprustad armé till konungens disposition och makt över utrikespolitiken.

Fredrik den stores förslag till författningsändring kom aldrig att förverkligas. Sveriges gamle konung tillfrisknade, och konjunkturerna ute i Europa förändrades. Freden i Aachen i april 1748 följdes i augusti av en överenskommelse mellan England och Ryssland, enligt vilken de ryska trupperna i Rhenområdet återgingo till Livland. Fredrik ansåg sig veta, att dessa trupper voro avsedda för ett angrepp på Sverige, varvid Österrike genom truppkoncentrationer vid gränsen mot Schlesien skulle sätta Preussen ur stånd att lämna Sverige någon hjälp.⁵ Han slog därför till reträtt. Den 16 augusti avrådde han Lovisa Ulrika kategoriskt från tanken på ändring av regeringsformen i någon enda punkt. Litet senare hette det, att man måste reva seglen och avvakta gynnsammare vindar. Vid ett kommande tronskifte borde man nöja sig med att säkerställa Adolf Fredriks tronbestigning och kröning.⁶ Försiktighet och uppskov blev därefter konung Fredriks ständiga råd under lång tid framåt.

III

Tronskiftet 1751 kunde ej av Adolf Fredrik och hans gemål utnyttjas till en reform i monarkisk riktning. Den konungaförsäkran, som Adolf Fredrik förmåddes att utfärda, slog vakt om

⁴ Fredrik II till J. J. v. Rohd 7/5, 22/6 1748. Pol. Corr. 6, s. 95, 147.

⁵ Fredrik II till H. Podewils 12/8 1748; Fredrik II till J. J. v. Rohd 12/8, 24/8 1748; Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein 20/8, 24/8 1748. Pol. Corr. 6, s. 202, 203, 213, 208, 212.

⁶ Fredrik II till Lovisa Ulrika 31/8 1748; Fredrik II till J. J. v. Rohd 31/8 1748. Pol. Corr. 6, s. 218, 223.

författningen och var snarast ägnad att ytterligare reducera det inflytande, som konungamaktens personlige innehavare kunde utöva. Hattarna hade nämligen vid denna tid övergivit sina tidigare planer på en författningsändring. Konungen och drottningen bröto då med sina gamla vänner och närmade sig mössorna. Fredrik den store tog bestämt avstånd från denna politik. Han fäste sig särskilt vid de utrikespolitiska konsekvenser, som en allians mellan mössorna och hovet kunde medföra. Med partiet som förmedlare sökte Ryssland och Österrike att draga till sig Adolf Fredrik, antydde konung Fredrik i december 1751 för Frankrikes regering.¹ Mösspartiets ledare intogo också en hållning, som var ägnad att bekräfta konungens misstankar. General M. A. Ungern Sternberg föreföll honom sålunda gå Rysslands ärenden.² En annan av partiets mera framträdande män, överste S. G. Stierneld, försökte enligt konungens mening ta upp ett lån i Ryssland.³ Det fanns till och med anledning befara, att Lovisa Ulrika helt skulle ansluta sig till Ryssland.⁴

I sitt ovan refererade politiska testamente, som undertecknaden i augusti 1752, förordade konung Fredrik för Sveriges vidkommande en författningsändring i monarkisk riktning. En på detta sätt förstärkt svensk stat syntes honom önskvärd med tanke på Rysslands övermäktiga ställning. De metoder att angripa författningsfrågan, som det svenska konungaparet ville begagna, voro emellertid ur denna synpunkt helt otjänliga. De hotade att utvidga Rysslands inflytande i Norden. Konung Fredrik ställde sig därför avvisande till konungaparets strävanden och sökte länka in dem på andra banor.

Den ur preussisk synpunkt obekväma konflikten mellan å ena sidan hovet, å andra sidan rådet och dess parti sökte Fredrik

¹ Fredrik II till G. Keith [11]/12 1751; Fredrik II till J. J. v. Rohd 25/12 1751. Pol. Corr. 8, s. 557, 571.

² Fredrik II till J. J. v. Rohd 27/5 1752. Pol. Corr. 9, s. 121.

³ Fredrik II till Lovisa Ulrika: avskrift av H. Podewils och K. W. F. v. Finkensteins rapport 25/5 1753. Pol. Corr. 9, s. 434.

⁴ Fredrik II till G. Keith 26/3 1754. Pol. Corr. 10, s. 280.

därför på olika vägar att bringa ur världen. Lovisa Ulrika rådde han att söka vinna sina motståndare med hjälp av bestickning. Samtidigt varnade han henne för att lita på de så kallade vännerna. Deras sympati för hennes sak var hycklad. I själva verket ville de endast främja sina egna intressen.⁵ Via Frankrikes regering ville han förmå dess med rådet samarbetande ambassadör i Stockholm till ett mera konciliant uppträdande, eventuellt få honom rapellerad.⁶ Genom diplomatiska påtryckningar sökte han också tvinga rådet visa drottningen större hänsyn.⁷ Från sin principiella inställning till partistriden i Sverige och dess utrikespolitiska konsekvenser vek han emellertid icke. Det preussiska sändebudet i Stockholm instruerades visserligen att beflita sig om Lovisa Ulrikas förtroende men förbjöds att sluta sig till hennes parti. Detta parti borde inte få segra, ty det var lierat med Ryssland.⁸

I enlighet med denna ståndpunkt vägrade Fredrik sin syster allt verkligt stöd under riksdagen 1755–1756. För revolutionsplanerna hade han endast kritik och klander: »Pour Dieu, moderez votre vivacité!» tillät han sig råda drottningen.⁹

IV

Med sjuårskrigets utbrott i augusti 1756 kom Fredrik den stores inställning till Sveriges politiska förhållanden att undergå en radikal förändring. Till den stora koalition, omfattande bland andra Österrike, Frankrike och Ryssland, som Preussen med subsidiehjälp från England hade att kämpa emot, slöt sig i september 1757 det av hattarna styrda Sverige. I fråga om de svens-

⁵ Fredrik II till H. B. v. Maltzahn 12/10, 6/11 1754, 1/4, 22/4 1755. Pol. Corr. 10, s. 440; 11, s. 101, 130.

⁶ Fredrik II till G. Keith 26/3 1754. Pol. Corr. 10, s. 280.

⁷ C. G. MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, 2 uppl., 4, s. 198.

⁸ Fredrik II till H. B. v. Maltzahn 7/6 1755; Fredrik II till V. F. Solms 15/11 1755. Pol. Corr. 11, s. 175, 378.

⁹ Fredrik II till V. F. Solms 25/5 1756; Fredrik II till Lovisa Ulrika [10/4], [25/5 1756]. Pol. Corr. 12, s. 363, 255, 354.

ka partierna måste Fredrik tänka om. Hattarna fann han nu vara »synnerligen illasinnade personer», mössorna »välsinnade», »hederliga män» samt »hovets vänner».¹ De efter revolutionsförsöket 1756 landsflyktiga svenska politiker, för vilkas själviska avsikter han tidigare varnat Lovisa Ulrika, tog han i sin tjänst. Han utrustade dem med penningmedel, för att de skulle kunna bedriva uppviglingsarbete i Sverige.²

Under riksdagen 1760–1762 utanordnade han än större penningssummor att disponeras av Lovisa Ulrika till förmån för det »patriotiska och välsinnade partiet».³ Syftet med dessa utbetalningar var emellertid begränsat. Det gällde att störta hatträdet för att därigenom bereda väg för separatfred. Därför borde man undvika allt, som kunde väcka misstankar om suveränitetsplaner, framhöll han för drottningen. Lovisa Ulrika borde inte synas själv utan verka genom de »välsinnades parti».⁴

Ett mera direkt intresse för Sveriges författning visade Fredrik först mot krigets slut 1762. Det sammanhänge med Rysslands ändrade hållning. Kejsarinnan Elisabeth dog i januari 1762, och hennes efterträdare Peter III var en entusiastisk beundrare av Fredrik den store och Preussen. Han vidtog omedelbart åtgärder för att skilja Ryssland från koalitionen och sluta fred med Preussen. Peter III önskade vidare försäkra sig om Sveriges bistånd för ett eventuellt krig med Danmark. I detta sammanhang rådde honom konung Fredrik att stödja det svenska kungahusets intressen, och sin syster uppmuntrade han med hoppet om att kejsaren kunde vara villig medverka till att Adolf Fredrik vann suveränitet.⁵ Inte ens Danmark torde enligt Fredriks me-

¹ Fredrik II till H. v. Lehwaldt 6/1 1758; Fredrik II till Lovisa Ulrika 15/3 1761. Pol. Corr. 16, s. 154; 20, s. 270.

² Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein 17/9 1758, 30/1 1759. Pol. Corr. 17, s. 238; 18, s. 53.

³ A. F. Eichel till K. W. F. v. Finckenstein 28/11 1760; Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein 29/11 1760. Pol. Corr. 20, s. 125, 127.

⁴ Fredrik II till Lovisa Ulrika 15/3 1761. Pol. Corr. 20, s. 270.

⁵ Fredrik II till B. W. v. d. Goltz 7/2 1762; Fredrik II till Lovisa Ulrika [11/2], 24/4 1762. Pol. Corr. 21, s. 234, 247, 392.

ning komma att motsätta sig en svensk författningsändring, blott den inte resulterade i envælde, och han rådde Lovisa Ulrika att med ryskt bistånd söka återvinna konungamaktens lagliga befogenheter.⁶

V

Peter III:s regering varade endast sex månader. Den 9 juli genomförde hans gemål Katarina en statskupp, som störtade honom från tronen, och några dagar senare blev han mördad. Katarina II följde i fråga om förhållandet till Sverige endast delvis samma linjer som företrädaren. Hon ville motarbeta det franska partiet i Sverige samt på rådets bekostnad stärka konungamaktens ställning. Till en verklig förändring av Sveriges statsskick var hon dock ej hågad att medverka. Den skulle kunna bli menlig för Rysslands intressen. Jämvikten mellan konung, råd och ständer, som författningen föreskrev men det nämnda partiets åtgärder hade rubbat, borde återställas. Rege- ringsformen av år 1720, befriad från 1751 och 1756 års tillägg, blev sålunda riktpunkten för den ryska politiken vid denna tid.¹

Fredrik den store fick inom kort anledning att ta ställning till detta program. I oktober 1763 dog August III i Polen. Rysslands och Preussens intressen i fråga om konungavalet i Polen förenade de båda makterna.² I april följande år ingingo de en defensiv- allians på åtta år. Traktaten innehöll en hemlig artikel, som berörde Sverige. Enligt denna artikel förbundo sig Ryssland och Preussen att bekämpa hattpartiet och att förhindra en total förändring av regeringsformen.³ För Lovisa Ulrika framhöll

⁶ Fredrik II till Lovisa Ulrika 14/5, [12/6 1762]. Pol. Corr. 21, s. 436, 526.

¹ O. JÄGERSKIÖLD, Hovet och författningsfrågan 1760–1766, s. 203 ff.

² E. AMBURGER, Russland und Schweden 1762–1772. Katharina II., die schwedische Verfassung und die Ruhe des Nordens, s. 79.

³ Rysk-preussisk traktat 11/4 1764, hemlig artikel nr 2. Recueil des traités et conventions, conclus par La Russie avec les puissances étrangères, publ. par F. DE MARTENS, 6, s. 19. St. Pétersbourg 1883.

Fredrik, att Panin var hennes vän. Den ryske statsmannen umgicks med planer, som kunde gagna hennes intressen. Vid den instundande svenska riksdagen ämnade han söka genomdriva, att landets konung återinsattes i de rättigheter, som berövats honom 1756.⁴ Fredrik den store hade sålunda anslutit sig till Katarina II:s ståndpunkt genom att till förmån för en mycket begränsad författningsrevision än en gång överge tanken på ett svenskt envælde.

Mössregimen 1766–1769 medförde en avspänning i fråga om Rysslands och därmed också Preussens intresse för Sveriges författning, men det aktualiserades på nytt, då hovet och den hattdominerade byråkratien genomdrevo ständernas sammankallande till 1769. Allmänt väntades, att den konstitutionella frågan skulle bli ett av riksdagens huvudärenden. Ryssland, Preussen, England och Danmark planerade att i detta hänseende utöva påtryckning genom diplomatiska medel. Texten i en föreslagen preussisk deklaration uttalade förhoppningen, att ständernas beslut i fråga om författningen »inte skulle stå i strid med Sveriges grundlagar».⁵

Dessa deklarationer blevo emellertid aldrig framförda. Rysslands regering tog i stället upp tanken på att tillsammans med Sveriges övriga grannmakter och under krigshot förhindra en svensk författningsändring. Förslag i syfte att vinna Preussens medverkan på detta område framfördes i samband med förhandlingar om ett förnyande av 1764 års rysk-preussiska traktat. Den hemliga artikeln rörande Sverige skulle i sin nya utformning förplikta Preussen att jämte Ryssland och Danmark med tjänliga medel motsätta sig dels ett svenskt angrepp på Ryssland, dels envældets införande i Sverige. Om diplomatiska åtgärder ej gjorde tillfyllest i fråga om författningsfrågan, skulle Preussen

⁴ Fredrik II till Lovisa Ulrika 8/9 1764; Fredrik II till J. F. Cocceji 5/1 1765. Pol. Corr. 23, s. 484; 24, s. 88.

⁵ Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein [28/2 1769], bilaga. Pol. Corr. 28, s. 149.

på därom gjord rysk begäran företa en diversion mot Pommern. Det framgick av Panins kommentarer till fördragsutkastet, att denne avsåg att motsätta sig ej blott suveräniteten i och för sig utan också varje författningsändring, som kunde tänkas leda till suveränitetens återinförande.⁶

Det ryska förslaget accepterades av konung Fredrik i vad det gällde att bistå Ryssland mot ett svenskt angrepp. Han var redan traktatmässigt bunden därtill, framhöll han. Däremot väckte de föreslagna bestämmelserna i författningsfrågan konungens livliga ogillande.⁷ Visserligen erkände han sig ha lika stort intresse som den ryska kejsarinnan av att förhindra suveränitetens återinförande i Sverige, även om han till skillnad från henne ej kunde åberopa Åbo-fredens förmenta garantibestämmelser. Men att härvidlag gå utöver vad som stipulerats i 1764 års traktat ville den preussiske konungen på inga villkor samtycka till. Han hävdade, att blott en verklig omstörtning av Sveriges författning, ej mindre förändringar av densamma, till exempel sådana, genom vilka konungen insattes i sina grundlagsenliga rättigheter, kunde rättfärdiga ett ingripande av Ryssland i egenskap av författningens garant. Det fanns för övrigt enligt Fredriks mening ingen anledning tro, att ständerna skulle ställa sig bakom en politik med enväldet som mål, ej heller att Frankrike skulle kunna förmå sina anhängare i Sverige att restlöst biträda Frankrikes planer.

Casus foederis finge sålunda ej avse alla förändringar av Sveriges författning, i varje fall ej sådana som voro grundade i denna själv. Men även det föreslagna sättet att bestämma, när casus foederis var för handen, förkastades av konung Fredrik. Han förklarade sig ej kunna utan kännedom om orsakerna lämna sin medverkan till varje åtgärd, som Rysslands och Danmarks regeringar funno lämpligt att företaga. Att Preussen utan att ha del-

⁶ V. F. Solms rapporter 9/5, 18/7 1769. Pol. Corr. 28, s. 342; 29, s. 4.

⁷ E. AMBURGER, *Russland und Schweden 1762–1772*. Katharina II., die schwedische Verfassung und die Ruhe des Nordens, s. 209.

givits orsakerna till ett ingripande tvingades till ett angrepp mot Sveriges tyska besittningar kunde leda till att den rysk-preussiska defensivtraktaten förvandlades till en offensivtraktat.

Slutligen kommenterade Fredrik det ryska förslaget ur den internationella rättens synpunkt. Om förhållandena i Sverige, till exempel bestämmelserna rörande tjänstetillsättning men även i fråga om vissa andra angelägenheter anordnades i enlighet med 1720 års regeringsform och Preussen med anledning härav och i kraft av fördragsmässiga utfästelser till Ryssland lät sina trupper marschera in i Pommern, skulle detta företag stå i uppenbar strid med det Tyska rikets konstitution. Sverige vore då berättigat att begära hjälp av kejsaren men även av Frankrike i sistnämnda stats egenskap av den westfaliska fredens garant. Österrike skulle under sådana omständigheter ej kunna förbli neutralt. Ett allmänt krig bleve således följden. »Den olycksaliga artikeln om Sveriges affärer» måste helt och hållet skrivas om, det var och förblev Preussens krav under förhandlingarna.⁸

I enlighet med konung Fredriks invändningar omarbetades också ifrågavarande artikel av det rysk-preussiska fördraget, som därefter undertecknades den 23 oktober 1769. Casus foederis skulle anses föreligga, om »en fullständig omstörtning av författningen» genomfördes, så att konungen ägde besluta rörande lagstiftning, bevillning, riksdagskallelse, utnämningrätten och makten över krig och fred. I sådant fall skulle de båda makterna gå till krig med Sverige, varvid Preussen skulle företaga ett angrepp på Pommern.⁹ En traktat, som Ryssland i december samma år slöt med Danmark, definierade casus foederis som »upphävandet av 1720 års regeringsform i dess helhet eller till och med en enda del därav».¹⁰ Så långt var Fredrik alltså inte

⁸ Fredrik II till V. F. Solms 28/6, 9/7 1769. Pol. Corr. 28, s. 408 f, 425.

⁹ Rysk-preussisk traktat 23/10 1769, hemlig artikel nr 3. Recueil des traités et conventions, publ. par F. DE MARTENS, 6, s. 60.

¹⁰ Rysk-dansk traktat 13/12 1769, artikel 2. Danske Tractater. 1751-1800, s. 304. Kjöbenhavn 1882.

beredd att gå, men för att tillfredsställa Ryssland var han villig att med vapenmakt förhindra en verklig författningsreform i Sverige.

Fredrik den stores anslutning till 1769 års traktat med Ryssland kunde motiveras som en tillämpning av de principer, som lågo till grund för 1764 års traktat: den preussiske konungen ville förhindra en total omstörtning av Sveriges författning men ej motsätta sig en mindre justering av densamma. I ett avseende hade han emellertid engagerat sig djupare än förut. Han hade sålunda samtyckt till att med vapenmakt stödja kraven på Sverige. Tydligt är emellertid, att konung Fredrik icke ansåg sig i realiteten ha gått längre än 1764. Den situation, som skulle utgöra casus foederis, räknade han nämligen för sin del inte med. Enväldets återupprättande var en eventualitet, som han ej trodde på, och ett svenskt angrepp på Ryssland fann han likaledes med hänsyn till Sveriges militära och finansiella kraftlöshet vara ett absurt antagande.

Det var därför inte svårt för den preussiske konungen att i denna punkt ansluta sig till Rysslands krigspolitik. Helt annorlunda förhöll det sig med det ursprungliga kravet på en preussisk diversion mot Pommern i händelse av partiella reformer av Sveriges författning, så mycket mera som denna aktion skulle utlösas på rysk begäran. Möjligheten av att dylika reformer kunde aktualiseras betraktade Fredrik som mycket stor. Genom att binda sig till militärråtaganden i sådana fall, riskerade han därför att när som helst se sitt land indraget i krig på Rysslands sida. Diversionen kunde lätt förvandlas till ett allmänt europeiskt krig, och Preussen led alltjämt av följderna efter sjuårskrigets kamp på liv och död. Därtill kom, att bestämmelsen om Rysslands rätt att avgöra, när Preussens diversion skulle företagas, var ägnad att lämna initiativet på den nordeuropeiska sektorn åt Ryssland. Preussens handlingsfrihet vore därmed eliminerad och dess utrikespolitik underordnad Rysslands.

VI

Liksom fallet varit 1748, medförde Preussens alliansförbindelser 1769 risk för landet att bli indraget i krig. Vid det förra tillfället skulle Preussen ha tvingats att kämpa på Sveriges sida, nu gällde det att tillsammans med Ryssland angripa Sverige. Båda gångerna bedömde Fredrik den store det aktuella krigshotet som oförenligt med Preussens intressen. Han satte också in sin kraft på att avvärja kriget, åtminstone i den mån det kunde beröra hans eget land. Preussens skyldighet att delta i ett angrepp mot Sverige var, som nämnts, begränsad till den eventualiteten, att Sveriges fria författning i sin helhet störtades och ersattes med en enväldsregim. Denna utveckling sökte Fredrik med de medel, som stodo honom till buds, att förhindra.

Redan i januari 1769, således innan frågan om den rysk-preussiska traktatens förnyande hade väckts, rådde Fredrik den store Lovisa Ulrika att nöja sig med att stärka konungamakten inom ramen för »greve Horns författning». En sådan justering borde inte kunna medföra några risker.¹ Sedan den nya traktaten hårdare bundit Preussen i fråga om Sveriges författning, var det mer angeläget än någonsin att bibringa de ledande i Sverige moderation på detta område. Han instruerade därför sitt sändebud i Stockholm att varna dem för följderna av en fullständig författningsändring. Härvid skulle sändebudet framhålla, dels att Ryssland trots det sedan 1768 pågående kriget med Turkiet vore i stånd att angripa Sverige med överlägsna styrkor, dels att Preussen med Ryssland träffat överenskommelse angående bevarandet av Sveriges regeringsform.² Prins Henrik av Preussen, som 1770 besökte Stockholm och Petersburg, kopplades även in i denna övertalningskampanj. Han skulle under sitt besök hos Lovisa Ulrika söka bibringa systemen tankar och synpunkter, som voro »mera överensstämmande med hennes verk-

¹ Fredrik II till Lovisa Ulrika 16/1 1769. Pol. Corr. 28, s. 37.

² Fredrik II till J. F. Cocceji 27/10, 8/11 1769. Pol. Corr. 29, s. 169, 193.

liga intressen». ³ För Lovisa Ulrika framhöll Fredrik, att prinsen talade å sin konungs vägnar. ⁴

Adolf Fredriks död i februari 1771 gav Preussens konung anledning att förnya sina ansträngningar att hålla eventuella svenska författningssträvanden borta från enväldets farliga sfär. För Lovisa Ulrika uttalade han sin förhoppning, att Gustav III skulle visa återhållsamhet och i början av sin regering nöja sig med att återtaga den myndighet konungamakten berövats av 1755-1756 års riksdag. ⁵ Det nyutnämnda sändebudet A. Dönhoff be- myndigades framhålla för det franska partiet, att återupprättandet av greve Horns författning ej kunde föranleda några betänkligheter. ⁶

Då Gustav III efter underrättelse om faderns död vände hem från sin franska resa, besökte han i april 1771 konung Fredrik i Potsdam. Denne blev då i tillfälle att även för systersonen framlägga sina synpunkter och råd i fråga om Sveriges författning. Han hänvisade därvid till sina traktatmässiga utfästelser i detta sammanhang. ⁷

Ett angrepp på Sverige i samverkan med Ryssland skulle ge Preussen det svenska Pommern. Trots att Fredrik redan 1731 uppfört detta område på listan över önskvärda arronderingar, ville han ej tillåta, att Nordeuropas makter invecklades i krig med varandra. En sådan utveckling kunde nämligen bli hinder- sam för genomförandet av planer, vilka han tillmätte en helt annan betydelse än ett eventuellt förvärv av Pommern. Det var tydligt Polens öde, som han hade i tankarna. Genom personliga möten mellan Fredrik och Josef II 1769 och 1770 hade marken

³ Fredrik II till V. F. Solms 31/12 1769. Pol. Corr. 29, s. 276.

⁴ Fredrik II till Lovisa Ulrika 30/8 1770. Pol. Corr. 30, s. 93.

⁵ Fredrik II till Lovisa Ulrika 20/3, 5/4 1771. Pol. Corr. 31, s. 34, 68.

⁶ Fredrik II till K. W. F. v. Finckenstein 30/4 1771. Pol. Corr. 31, s. 128.

⁷ Fredrik II till Lovisa Ulrika 23/4 1771; Fredrik II till Gustav III 6/9 1772. Pol. Corr. 31, s. 107; 32, s. 455.

beretts för preussisk-österrikiskt samarbete. Båda hopade trupper vid gränsen mot Polen, och Österrike ockuperade Zipsområdet. Under prins Henriks besök i Petersburg föreslog Katarina II vid nyåret 1771, att Ryssland och Preussen skulle följa Österrikes exempel. Preliminära traktater om Polens delning ingingos i februari 1772, och en definitiv traktat undertecknades den 5 augusti samma år. Bakom denna överenskommelse låg ett omfattande diplomatiskt arbete, i vilket Fredrik hade tagit aktiv del. För projektets framgångsrika genomförande kunde ett krig mellan Ryssland och Sverige bli katastrofalt. Det gällde därför att förekomma allt slags äventyrspolitik från de båda staternas sida. Utpressningspolitiken mot Polen förutsatte fred i Norden.

Den preussiska diplomatiens arbete på denna uppgift följde två linjer. I Ryssland var det inkopplat på uppgiften att bagateliserera oroande rykten om svenska krigs- eller envåldsplaner. För övrigt tycktes Rysslands krig med Turkiet ägnat att minska risken för rysk aktivitet på den nordeuropeiska fronten. I Sverige syftade den preussiska diplomatin till att förhindra en författningsändring, som gick utöver 1720 års regeringsform. Konung Fredrik ansåg sig kunna vara nöjd med resultatet av sina bemödanden på detta område.

Den unge Gustav III hade sålunda vid sitt besök i Potsdam givit intryck av att i fråga om den förestående riksdagen hysa så måttfulla och välgrundade åsikter, att Fredrik helt kunde instämma i dem. Han lät sitt sändebud i Petersburg framhålla för Panin med adress till kejsarinnan, att Gustav ej var i så hög grad franksinnad, som man skulle kunna tro.⁸ Ej heller ständernas förehavanden ingåvo konung Fredrik någon oro. De hade enligt hans uppfattning ej för avsikt att genomföra någon förändring av regeringsformen. Privilegiestriden var han underrättad om, men dess sociala bakgrund saknade han blick för. Han tog för givet, att stånden hade drivit fram denna strid i det enda syftet

⁸ Fredrik II till Lovisa Ulrika 23/4 1771; Fredrik II till V. F. Solms 24/4 1771. Pol. Corr. 31, s. 107, 109.

att skrämma det ryska sändebudet i Stockholm till att utöka sina penningbidrag.⁹

För säkerhets skull fortsatte Fredrik dock att för Lovisa Ulrika upprepa den nötta läxan om nödvändigheten av politisk återhållsamhet. Visserligen, medgav han i februari 1772, passade svenskarna ej för frihet utan borde hållas i tygeln. De skulle behöva en generations monarkisk styrelse. Men sådant finge man inte säga till dem under förhandenvarande omständigheter. Konjunkturerna ute i Europa utgjorde ett hinder för genomförandet av verkliga förändringar i Sverige. Rysslands övermakt var för stor, för att en republikansk stat som Sverige skulle kunna uppnå någonting utan dess samtycke.¹⁰

Så övertygad var den preussiske konungen om att vederbörande i Sverige insett nödvändigheten av politisk passivitet, att ej ens rykten, som tydde på motsatsen, förmådde honom att inse lägets allvar. Då hans sändebud Dönhoff i Stockholm den 24 juli 1772 inberättade, att hans ryska kollega Osterman underrättat sitt hov om upptäckta revolutionsplaner, i vilka Gustav III själv var inblandad, nöjde sig Fredrik med att låta framföra lugnande föreställningar till Osterman. Dönhoff instruerades att för denne framhålla, att Preussen stod fast vid sina traktatmässiga utfästelser rörande 1720 års regeringsform. I händelse denna utsattes för omstörtningförsök, skulle Preussen lämna Ryssland hjälp till bevarandet av regeringsformen. Sändebudet skulle dock även understryka, att konung Fredrik betvivlade, att utvecklingen skulle ta en riktning, som motiverade dylika ytterlighetsåtgärder.¹¹ Nya underrättelser från Stockholm om upptäckten av revolutionsplaner framfördes till Fredrik, men denne lät inte rubba sig ur sin övertygelse. Han trodde ej, skrev han,

⁹ Fredrik II till A. Dönhoff 22/9 1771, 5/2 1772. Pol. Corr. 31, s. 389, 734.

¹⁰ Fredrik II till Lovisa Ulrika 18/2, 6/3, 19/4 1772. Pol. Corr. 31, s. 765; 32, s. 128.

¹¹ A. Dönhoffs rapport 24/7 1772; Fredrik II till A. Dönhoff 6/8 1772. Pol. Corr. 32, s. 388 f.

att Gustav III skulle vilja anstifta eller ens understödja en resning bland sina undersåtar.¹²

Knappt hade avtalet om Polen förts i hamn, förrän förhållandena i Sverige pockade på Fredriks uppmärksamhet. Det osannolika hade inträffat. Med statsvälvningen den 19 augusti 1772 hade Gustav III genomfört en författningsändring av just det slag, som Preussens konung så länge och så enständigt varnat för. Hans reaktion lät inte vänta på sig. De åtgärder han nu vidtog följde i stort sett samma linjer, som alltsedan 1769 varit vägledande för hans diplomati gentemot Ryssland och Sverige. Sitt sändebud i Petersburg instruerade han att försäkra den ryska regeringen om sitt beslut att skrämma Gustav III för följderna av ett krig, så att denne frivilligt skulle nedlägga sin nyvunna myndighet.¹³ Han sökte också förmå Rysslands ledare att tills vidare ej låta sitt missnöje med Sverige komma till synes. Det fanns för övrigt, underströk han, ingen anledning för Ryssland att hysa någon fruktan för angrepp från Sveriges sida. Detta land var nämligen så svagt, att det saknade alla förutsättningar för ett offensivt uppträdande.¹⁴

Mot Lovisa Ulrika och Gustav III förde han i enlighet med sina löften till Ryssland ett hotfullt språk. Allt han hade gjort för att försona Sverige med Ryssland, skrev han till sin syster, var nu förstört. Kriget stod för dörren, ett krig, som skulle komma att kosta Sverige resten av Finland och delar av gränstrakterna i väster. Det skulle också kosta den unge konungen och hans familj kronan. Fredrik utmålade, hur de skulle tvingas lämna hem och härd utan att veta, var de kunde ta sin tillflykt. Värst av allt: Fredrik kunde tvingas att aktivt delta i denna straffexpedition mot Sverige och sina egna släktingar.¹⁵ Både Lovisa

¹² Fredrik II till A. Dönhoff 12/8 1772. Pol. Corr. 32, s. 407; H.-J. BULL, Friedrich der Grosse und Schweden in den Jahren 1768–1773, s. 73 f. Rostock 1936.

¹³ Fredrik II till V. F. Solms 4/9 1772. Pol. Corr. 32, s. 445.

¹⁴ Fredrik II till V. F. Solms 20/9 1772. Pol. Corr. 32, s. 498.

¹⁵ Fredrik II till Lovisa Ulrika 30/8 1772. Pol. Corr. 32, s. 432.

Ulrika och Gustav III fingo under hösten 1772 mottaga en rad brev av detta slag, där undergångsprofetior blandades med arg-sinta personliga utfall. Kontentan av dem var ett råd att snarast avskaffa den nya författningen genom att återgå till 1720 års regeringsform. På basis härav kunde man erbjuda Ryssland förhandlingar, varigenom kriget kanske skulle kunna undvikas.¹⁶

Av allt att döma trodde Fredrik själv på risken för ett ryskt krig med Sverige. Vid denna tid pågingo nämligen mellan Ryssland och Turkiet fredsunderhandlingar i Foksjani, vilka syntes kunna göra slut på det krig, vari de båda staterna sedan fyra år tillbaka voro invecklade. Under sådana omständigheter skulle Ryssland kunna frigöra trupper för ett fälttåg i Norden. Fredrik räknade med att dess regering då med hänvisning till casus foederis enligt 1769 års traktat skulle fordra aktiv medverkan från Preussens sida.¹⁷ Fredskongressen i Foksjani ledde emellertid inte till något resultat. Det rysk-turkiska kriget pågick ännu 1774. Den av Ryssland inspirerade krigspolitiken mot Sverige förlorade därmed sin aktualitet, och Polens grannar kunde ostört enligt delningstraktaten taga sina respektive områden i besittning. Fredrik hade då ingen anledning att vidmakthålla sin diplomatiska offensiv mot Sverige. I själva verket hade det aldrig varit något preussiskt intresse, att Sveriges fria statsskick bevarades. Det var från Ryssland och Danmark, som kravet på författningsmässig status quo utgick. Blott av hänsyn till önskvärdheten av allians med Ryssland hade Fredrik den store anslutit sig till detta krav.

VII

Sveriges författning som teoretiskt problem hade aldrig vållat Fredrik den store några svårigheter. Författningen var enligt hans mening fullständigt orimlig och en källa till landets politis-

¹⁶ Fredrik II till Lovisa Ulrika 4/9, 6/9, 11/9, 27/9, 28/10 1772; Fredrik II till Gustav III 6/9 1772. Pol. Corr. 32, s. 442, 455, 456, 474, 518, 608.

¹⁷ Fredrik II till Henrik av Preussen 30/8 1772. Pol. Corr. 32, s. 433.

ka och militära maktlöshet. Endast en sådan författningsändring, som skapade en stark konungamakt, kunde återupprätta Sverige ur dess förfall. Men Sveriges författning var för Fredrik framför allt en fråga om praktisk politik och fick bedömas efter politikens växlingar. Så länge Preussen behövde Sverige som allierad mot Ryssland, sökte Fredrik främja en utveckling i Sverige, som kunde ge landet den styrka, som följde med envælde. Hotet om krig 1748 förmådde honom – inte att överge detta program – men att ställa det på framtiden. Sedan han hade ingått allians med Ryssland, var han angelägen att i enlighet med denna statskrav förhindra en författningsändring. Vare sig han förordade en författningsändring eller motarbetade en sådan, var det hänsyn till Rysslands maktställning och dess betydelse för Preussen, som motiverade hans ställningstagande. I den mån teoretiska spekulationer härvid spelade någon roll, voro de ej betingade av omsorg om Sveriges bästa. Den teoretiska utgångspunkten var hans övertygelse om en suveräns skyldighet att låta sitt handlande bestämmas av statsintresset. För att befordra detta var denne under vissa omständigheter berättigad att rygga sitt ord, även om det skulle innebära att bryta ett ingånget fördrag.¹ Fredrik den stores skiftande ståndpunkter i fråga om Sveriges författning utgjorde en tillämpning av denna lära. Det var Preussens statsintresse, sådant han uppfattade det, som dikterade hans handlande.

Gunnar Olsson

SUMMARY

Frederick the Great and the Swedish Constitution

Frederick the Great's constitutional views are set forth in his *Histoire de mon temps* (1746) and in his political testaments (1752, 1768). The King regarded the absolute monarchy as superior to all

¹ Frédéric II. *Histoire de mon temps* (Red. von 1746). Publicationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven 4, s. 155; Œuvres de Frédéric le Grand 2 s. XXV; Test. pol. [1752, 1768]. Pol. Corr. Ergänzungsband, s. 76, 212.

other types of constitution, and regarded the Great Powers as the only really free and functional states. Expansion of power was always a sure sign of a vigorous State.

In the three pieces of writing mentioned Frederick also treated of the history and present position of the European states. As to Sweden, he expressed his admiration for the warlike monarchy of her Great Power days, but regarded the Swedish State of the eighteenth-century "Era of Freedom" with open contempt. The change in the system of government that had taken place in 1718 had led to a diminution of power, which was a necessary consequence of a monarchy being changed into a republic. For in Frederick's view, Sweden's constitution was in reality republican. Sweden's political government, her finances and defence were marked by diminished efficiency. The King of Prussia was especially critical of Sweden's army organisation, the so-called *indelningsverk*, whose officers and men he looked upon as peasants and farmers rather than soldiers.

With her new constitution Sweden represented nothing but a name. She was not a power. Sooner or later, a resourceful and determined Swedish King must reintroduce the monarchy in his country. He would put the finances on a sound footing, and do away with the *indelningsverk*. In his testament of 1752 Frederick designated this sort of constitutional change as desirable, in view of the dominating position of Russia.

In the latter part of the 1740's Frederick maintained good connexions with France and Sweden. He was also anxious to work for such a change in the Swedish system of government as could increase Sweden's ability to counterbalance the power of Russia. For this purpose he drew up, in 1748, proposals for a constitutional change. The King of Sweden was to have the supreme command of the army, and to have all army commissions at his disposal. His financial resources ought to be increased, so that he might be in a position to direct the parliament by means of bribes, in the same way as the King of England. However, the political position in Europe after the peace of Aachen caused Frederick to advise against any sort of constitutional change in Sweden for the time being.

When Adolf Fredrik, husband of Frederick's sister, Lovisa Ulrika, had ascended the throne of Sweden, the new royal couple sought to increase the constitutional power of the King, with the "Cap" party as their allies. But Frederick feared that such an alliance might increase the Russian influence on Swedish politics: The Caps were

actively supported by Russia. He therefore warned his sister against this course, and denied her any real assistance to reach her political aim. The royal couple's attempt at a *coup d'état* in 1756 only drew Frederick's criticism.

In 1757 Sweden entered the war against Prussia by the side of France, Russia and Austria. As a result, Frederick changed his attitude towards the Swedish royal couple's aspirations, and towards the parties in Sweden. In order to make Sweden conclude a separate peace treaty he assisted the royal couple and the Cap party financially in their struggle against the francophile Council and its party, the "Hats".

Prussia's alliance with Russia in 1763, renewed in 1769, was in future to determine Frederick's attitude in the Swedish constitutional question. According to the treaty of 1763 he gave an undertaking to counteract any radical refashioning of the Swedish system of government enacted in 1720. He stated in his testament of 1768 that Sweden's neighbours must hold it desirable that the constitution of the country was preserved unchanged. To the stipulations in the 1763 treaty he added in 1769 the further undertaking that, in the case of a Swedish attack on Russia, or in the case of a constitutional change resulting in a material reinforcement of the position of the King, he would go to war against Sweden together with Russia. In such an event, Prussia was to make a diversion against Swedish Pomerania.

Frederick, however, was anxious to prevent the outbreak of such a war, and therefore tried to eliminate the risks by diplomatic means. With this in view he repeatedly gave the Russian government to understand that he was persuaded that Sweden was unable to wage an offensive war, and that the Swedish parliament was decidedly against reintroducing the absolute monarchy. The Prussian diplomacy in Sweden, in its turn, aimed at showing up the grave risks that would inevitably follow from any change of constitution. It was especially pointed out that Russia's involvement, since 1768, in a war with Turkey, would not prevent her from attacking Sweden with superior forces.

It is probably Frederick's interest in the Polish question that best explains his efforts to preserve the state of peace in the North. A preliminary agreement between Prussia, Austria and Russia on the partition of Poland's territory was reached in February, 1772, and on the 5th of August of that year a treaty to that effect was signed.

A war in the North might jeopardize the realisation of these plans. The extortionist policy against Poland required peace on all adjacent frontiers.

Under these circumstances Gustav III's *coup d'état* on August 19, 1772 was a serious complication. The Swedish King then carried out precisely the sort of constitutional change that was *casus foederis* in accordance with the Russo-Prussian treaty of 1769. And Frederick reacted without delay. To the Russian government he declared that the risks were negligible that the new Swedish government would start an offensive war. He promised to attempt to make Gustav III voluntarily re-establish the constitution he had just destroyed. Towards Gustav III and Lovisa Ulrika he used very menacing language. Pointing out the risks of a Russian attack on Sweden, with Prussian participation, he insistently entreated his Swedish relations to re-establish the conditions that had prevailed before the *coup d'état*, and to start negotiations with Russia.

This diplomatic activity directed towards Russia and Sweden coincided in time with the Russo-Turkish peace congress in Focktchany. When this congress, however, was adjourned without reaching any results, Frederick revoked his diplomatic offensive. The question of Sweden's constitution was in itself of little importance to Prussia. It was only as a factor influencing the peace in the North and the realisation of the Polish partition treaty, that Sweden's constitution was of any interest to Frederick's foreign policy.